

vidi da je knjižica bila prvenstveno namijenjena zaštiti bizantskog obreda u Dalmaciji (jedan se neregistrirani primjerak čuva u biblioteci »Ivan Paštrić« Nadbiskupskog sjemeništa u Splitu!). Dok je Venecija tako dosljedno štitila obrednu autonomiju, do kraja svog postojanja (1797.) nije udovoljila težnji pravoslavaca u Dalmaciji za crkveno-organizacijskom autonomijom koja bi bila izražena u postojanju pravoslavne hijerarhije. Pri tom se nije oslanjala na teološke i crkveno-pravne razloge koje su navodili dalmatinski katolički biskupi. Ona je gledala na cijeli problem poglavito s političkog gledišta. Bojala se da preko pravoslavne hijerarhije u pokrajini dođe do utjecaja koja strana sila (Rusija). Udaljila je pravoslavne episkope koji su bili počeli djelovati u Dalmaciji, jer za to nisu bili dobili dopuštenje Senata. Osim toga bili su stranci ili su se dali zaređiti od stranaca bez prethodnog odobrenja Senata, što su vlasti smatrale nezakonitim i kažnjivim.

Bogović svoju knjigu završava upozorenjem da korijen krize u odnosu Katoličke i Pravoslavne Crkve u Dalmaciji treba tražiti u ekleziologiji 17. i 18. stoljeća pa dodaje: »Budući da nisu postojali uvjeti za međucrkveni razgovor, i pored mnogo dobre volje i uložених napora, rezultat je u konačnici nepovoljan, i u sebi i u posljedicama koje je imao, napose u periodu sazrijevanja nacionalne svijesti kada je religiozna komponenta doprinijela produbljivanju razlika između dvaju naroda. Svaki ozbiljniji pokušaj na ekumenskom planu ne smije mimoći te faktore, koji su i danas prisutni u mentalitetu i psihologiji kako kod katolika tako i kod pravoslavaca u Dalmaciji« (str. 166).

Ako bismo na kraju htjeli nadodati još koju riječ osvrta na Bogovićevu knjigu s obzirom na njezin sadržaj, onda bismo mogli naglasiti, da u njoj nema suvišnih poglavlja, pa ni rečenica, iako tu i tamo ima ponavljanja, ali stvarno neizbježnih. Netko će zacijelo požaliti što nisu više zahvaćena i još neka pitanja koja se čitatelju usputno postavljaju za vrijeme čitanja i koja bi ga jako zanimala, ali teško da bi mogao navesti neko koliko toliko važno pitanje koje bi stvarno izravno spadalo na predmet u okviru ovako točno određene teme, a bilo bi izostavljeno. Prikaz u cjelini, a jednako tako pojedini izričaji, sudovi i zaključci, naglasimo na kraju, zvuče trijezno, jasno i objektivno, a i samo približavanje tom idealu pohvalno je i poželjno.

BIBLIOGRAFSKI PRIRUČNIK O RELIGIJI

Bosiljka Milinković: Bibliografija radova o religiji, Crkvi i ateizmu — objavljenih u Jugoslaviji od 1945. do 1981. godine, Zagreb 1982, izd. Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu; str. VI + 389 (ciklostil).

Marko Mišerda

Ovo je prva knjiga u sklopu istraživačkog zadatka *Religijski fenomen u Jugoslaviji*, što je dio projekta *Sociokulturni razvoj* spomenutog Instituta. Kao i ostala njihova izdanja, knjiga je izišla u ciklostilskoj tehnici i u maloj nakladi (100 kom.). Ona je također i bjelodan dokaz o neumornom i sustavnom radu zagrebačkog Instituta za društvena istraživanja.

Treba reći da je ovo do sada jedini rad s ovog područja koji prelazi uske okvire jednog časopisa, predmeta ili jedne godine. U takvoj situaciji ovaj pokušaj sustavnog bibliografskog rada ne može biti bez sjena. No, podimo redom. Knjiga je popraćena *Predgovorom* (I—VI), slijedi *Plan klasifikacije* (1—6), zatim 4667 bibliografskih jedinica (7—352), te *Autorsko kazalo* (353—389).

Predgovor započinje pomalo nejasnom tvrdnjom: »Iako veoma stara po vremenu svoga nastanka i veoma interesantna po svojim pojavnim oblicima, religija je tek u novije vrijeme postala predmetom istraživanja.« Cilj ovog rada jasno je formuliran: »Zato se nastojalo na jednom mjestu okupiti svu relevantnu građu o religijskim fenomenima«... (IV). Naime, »u ovoj smo bibliografiji nastojali što iscrpnije prikupiti radove sociologa, politologa, povjesničara, psihologa, filozofa i drugih autora koji su se bavili problemima religije, Crkve i ateizma u nas... U pogledu radova sa svjetovnim pristupom religiji nastojali smo biti maksimalno iscrpni (što su nam dobrim dijelom omogućavali i dostupni izvori)... Međutim naša iscrpnost je znatno slabija kada su u pitanju radovi teologa i drugih kršćanskih autora o ovim temama. ... radove sa religijskim pristupom podvrgli smo određenoj selektivnosti... uvrstili (smo) one koji tretiraju općereligijsku i teološku problematiku, te napise u kojima se vodeći teolozi kritički odnose prema radovima s marksističkim i ateističkim pristupom religiji. U tom smislu normalno su ušli u obzir polemički radovi kao i radovi koji imaju karakter osvrta na neki događaj, djelo neke osobe i sl. Također su uzeti u obzir i napisi o Bibliji (Sv. pismu) i Kur'anu, ... uključeni su i radovi o suvremenim zbivanjima i procesima koji su zahvatili današnju crkvu, kao i radovi o crkvenim metodama rada s vjernicima. Međutim, nisu ušli u obzir radovi koji tretiraju uske religijske teme... No da bismo učinili određeni kompromis, u našoj smo grupi bibliografija o religiji uvrstili i one bibliografije koje se odnose na poneke uske religijske teme, zatim bibliografije radova pojedinih teologa, te bibliografije pojedinih vjerskih časopisa, kako bismo preko tih izvora zainteresiranim dali informacije gdje mogu naći radove i o tim temama« (sve str. I—II). U bilješki se precizira: »U prikupljanju napisa iz tzv. vjerske publicistike prednost smo dali monografskim radovima (knjigama), a od periodike smo sistematski pratili nekoliko vodećih vjerskih glasila ... dok smo poneka druga vjerska glasila povremeno pratili« (II).

Među prve broji od katoličkih: *Sveske, Crkvu u svijetu, Bog. smotru, Obn. život, Sl. Božju, Bog. vestnik, Znamenje, Novu pot*; od pravoslavnih: *Prav. misao, Teol. pogledi, Glasnik SPC, Vesnik na MPS*; od islamskih *Takvim, Glasnik Vrh. isl. starj. u SFRJ, Islamska misao*.

Izbor periodike, kako se vidi, prilično je uzak, a kriteriji odabiranja indikativni. Ono o bibliografijama za časopise vrijedi kako tako, za teologe i teme neznatno.

Razumljiva je primjena vlastite klasifikacije u ovakovom radu, makar to ne donosi samo prednosti. Njezina klasifikacija obuhvaća XIX grupa, s brojnim podgrupama: *Religija, Metodologija izučavanja religije, Sociologija religije, Politološki pristup izučavanju religije, Pravni pristup izučavanju religije, Psihologija religije, Antropologija i religija, Filozofski pristup izučavanju religije, Teološki pristup izučavanju religije, Crkva, Procesi u Crkvi, Kršćanske crkve i sekte, Nekršćanske Crkve i sekte, Crkve i vjerske zajednice u svijetu, Povijest Crkve i religije, Opća djela o Crkvi i religiji, Ostali oblici vjerovanja, Osvrti-prikazi-polemike, Bibliografija o religiji i Crkvi*. Neobično je što su islam, budizam i ostale istočne religije naslovljene »Nekršćanske Crkve i sekte« (XIII); »Bogumili/Bos. crkva« pojavljuju se u grupi »Kršćanske Crkve i sekte« (XII), a ne u »Povijesti Crkve i religije« (XV). Grupa »Osvrti-prikazi-polemike« (XVIII) napravljena je — iznimno i suvišno — s razloga forme a ne sadržaja. K tome, problematično je izostavljanje predmetnog kazala motivirati detaljnom klasifikacijom.

U pogledu bibliografskih jedinica autorica je s pravom prihvatila pojednostavljenu obradu. Da je upotrijebila kratice, vjerojatno bi bilo još bolje. Autorica nije zauzela stav prema bilješci, koja se tu i tamo pojavi. To je pak razumljivo, kad se vidi kako su jedinice uvrštene u neku grupu samo prema njihovu naslovu, pa je dolazilo do vrlo grubih pogrešaka. Primjera radi, br. 3450 (M. Zerwick, *Poslanica Efežanima*) stavljena je u grupu X/4.1. (»Crkva, Enciklike-Dekreti, Enciklike i poslanice«); br. 4400 (*Sagijeva Povijest kršč. lit.*) u grupu XVI/3 (»Opća djela o Crkvi i religiji, Publicistika, infor-

macije«); a br. 3210 (2. izd. *Rimskog misala* u grupu IX/4.4. («Biblija, Evanđelja»)! Možda iz pogrešnog sekundarnog predloška (Bibliogr. Jugosl.?), ili zbog pogrešnog prijepisa, Rebićeva *Biblijska prapovijest* (br. 2988) došla je u »Pastoralnu teologiju« (IX/3)!

Uopće, lošija strana rada jest ona teološka. Svjesna toga, autorica bježi u ne-teološke podgrupe. Tako je podgrupa »Religija i etika« (III. »Sociologija religije«) dobila gotovo 7 str., a »Moralna teologija« (IX/2) dvije, umjesto obratno. Sama grupa IX («Teol. pristup izuč. religije») ne stoji dobro, dogmatika (i sve tamo nadodano) ne može biti podgrupa fundamentalne teologije. Ne samo teološke, i neke druge podgrupe su problematične: na pr. III/1. («Sociologija religije, općenito»), preopterećena je koječim (str. 21—50!) što tamo i ne ide već su čisto teološki radovi (tako br. 568: Šagijev *Izazov starih*; br. 294: Chenu, *Intelektualac u slobodi*, itd.). Teško da Plačkova *Svećenička anketa* (br. 199) i Rebićeva *Metoda tumačenja Biblije* (202) idu u »Metodologiju izučavanja religije« (grupa II), ili Šanjekovi *Počeci kršćanstva u Hrvata* (179) u podgrupu »Porijeklo i oblici religije« (grupa I, »Religija«). Vranino *Peto evanđelje* (1045) nema sveze sa sociologijom religije, a tek zvučno s podgrupom »Religija i znanost« (III/6). Bajsić nije etnolog (br. 1061).

Ima, dakako, i pogrešaka: na izdanju KS sigurno ne stoji Pavle nego Pavao VI. (br. 1083), Dragošević a ne Drašković (4241). Suvišan je i susljedno ponovljen opis iste knjige istog izdanja (br. 3133, 3134). Isto tako, izgleda da su u *Autorsko* kazalo ušli autori u užem smislu autorstva, makar je u predgovoru (str. V) riječ o »imenskom registru«, tj. tamo nećemo naći pisce predgovora i sl. (usp. također br. 2073).

Treba ozbiljno prigovoriti izboru publikacija, odnosno periodike. Ovaj izbor daleko je od okupljanja »sve relevantne građe o religijskim fenomenima« (predg. IV). To je uopće jedva ostvarivo. Navođenje Blagovesti (br. 3207) ili papine poruke za dan mira iz AKSE (br. 3443) ne uvjerava o iscrpnosti. Brojni navodi iz dnevnih i tjednih novina, kao i dobar dio ostalih, preneseni su iz druge ruke. Trebalo je jasnije kazati što je pregledano a što je preuzeto. Ne bi bilo razloga govoriti ni o iscrpnosti navođenja knjiga. Eto, o franjevaštvu na pr. (str. 278) stoji da nam je na raspolaganju 11 jedinica, od toga 7 knjiga P. Cvekana, i 2 knjige konstitucija. Nema ni Essera, nema ni zbornika *Franjo među Hrvatima*, što su opći pregledi...

Zaključno se može reći kako je novost ove bibliografije, s obzirom na postojeću praksu na teološko-crkvenom području, što je postavljena u jugoslaven-skim okvirima. Za sociološki pristup to je i razumljivo. I baš taj općejugoslaven-ski sociološki pristup kompleksu religijsko-crkvenih fenomena, osjetljivost posla i složenost samog predmeta, kao i naprijed spomenuti kriteriji selekcije, dali su djelo s nizom detalja, zapravo građu, a nipošto sustavnu cjelinu. Makar je knjiga sastavljena po dosta određenim kriterijima, rekao bih, da zadovolji konkretnu potrebu (kako je vidi ili osjeća osoblje Instituta za društvena istraživanja), ipak je djelo nesumnjivo značajan prinos dijaloškim nastojanjima na ovoj razini, i ne treba smetnuti s uma kako su djelatnici na području teoloških disciplina njime zatečeni. Upadljivo je kako nema povijesnih radova, te se nameće neugodan osjećaj o određenom iskonstruiranom i izoliranom promatranju religije i Crkve, društvenom fenomenu bez povijesti (lišenu povijesti?) i bez osobite nutarnje logike (teologije). A neće biti da je tako.

Dakle, uz niz vrlo konkretnih sjena, i ne bez nekih načelnih nejasnoća, knjiga Bosiljke Milinković bit će zadugo opsežno vrela informacija, prvenstveno za one kojih se interes usredotočuje na relacije religija-Crkva-ateizam u poslijeratnoj Jugoslaviji.